

INSTYTUT POLITYKI SPOŁECZNEJ
INSTITUTE OF SOCIAL POLICY

RAPORTY I ANALIZY
INSTYTUTU POLITYKI SPOŁECZNEJ

Mniejszość Ormiańska w Polsce

Tożsamość
Ocena społeczeństwa polskiego
Relacje z nowymi imigrantami

Łukasz Łotocki

Seria
RAPORTY MIGRACYJNE
nr 5/2005

*Ormianie polscy, którzy mieszkają w Polsce od wieków nie czują się chyba mniejszością.
Wielu z nich deklaruje narodowość polską
(cytat z wypowiedzi respondentki)*

SPIS TREŚCI

WPROWADZENIE	3
1. OGÓLNA CHARAKTERYSTYKA ORMIAŃ W POLSCE	4
1.1. LICZEBNOŚĆ DIASPORY ORMIAŃSKIEJ.....	4
1.2. TRZY FALE MIGRACJI ORMIAŃ DO POLSKI	5
1.3. TOŻSAMOŚĆ MNIEJSZOŚCI ORMIAŃSKIEJ WE WSPÓŁCZESNEJ POLSCE	6
2. WYNIKI BADAŃ TERENOWYCH	9
2.1. OGÓLNA CHARAKTERYSTYKA PROCESU BADAWCZEGO	9
2.2. WYNIKI BADANIA ANKIETOWEGO	9
2.2.1. <i>Ogólna charakterystyka badanej grupy</i>	9
2.2.2. <i>Okres imigracji do Polski rodzin badanych potomków przedstawicieli tzw. starej imigracji ormiańskiej</i>	10
2.2.3. <i>Okoliczności przybycia do Polski rodzin badanych potomków przedstawicieli tzw. starej imigracji ormiańskiej</i>	10
2.2.4. <i>Tożsamość ormiańska w świetle wypowiedzi potomków przedstawicieli tzw. starej imigracji ormiańskiej</i>	11
2.2.5. <i>Kontakty z organizacjami ormiańskimi w Polsce</i>	13
2.2.6. <i>Skojarzenia z „Ormianami” wśród Polaków, w opinii potomków przedstawicieli tzw. starej imigracji ormiańskiej</i>	13
2.2.7. <i>Potencjalna przynależność do mniejszościowej grupy etnicznej a relacje ze społeczeństwem polskim</i> 14	
2.2.8. <i>Nowi imigranci z Armenii w oczach potomków przedstawicieli tzw. starej imigracji ormiańskiej</i> 15	
2.2.9. <i>Ormianie w przekazie medialnym – w oczach potomków przedstawicieli tzw. starej imigracji ormiańskiej</i>	18
2.2.10. <i>Problematyka ormiańska a polityka – w oczach potomków przedstawicieli tzw. starej imigracji ormiańskiej</i>	19
2.3. WYNIKI OBSERWACJI UCZESTNICZĄCEJ	21
3.3.1. <i>Zainteresowanie kulturą i pochodzeniem przodków</i>	21
3.3.2. <i>Rozmowy codzienne</i>	22
3.3.3. <i>Stosunek do osób nie posiadających korzeni ormiańskich</i>	23
4. WNIOSKI	24
BIBLIOGRAFIA	26

Wprowadzenie

Tematyką prezentowanych badań jest poczucie tożsamości (przynależności etnicznej) wśród osób narodowości ormiańskiej w Polsce wchodzących w skład tzw. starej mniejszości narodowej – tj. (potomków) przedstawicieli tzw. starej imigracji – a także generalna ocena stosunku społeczeństwa polskiego do Ormian i wiedzy na temat tej grupy wśród Polaków. Ponadto badania dotyczyły ewentualnych relacji mniejszości ormiańskiej z nowymi imigrantami z Armenii, którzy zaczęli napływać do Polski szczególnie w latach 90-tych XX wieku (a także stanu świadomości na temat nowej imigracji).

W pierwszych częściach raportu, przytaczam podstawowe informacje dotyczące imigracji ormiańskiej do Polski. Następnie przechodzę do omówienia wyników badań terenowych przeprowadzonych techniką ankiety oraz obserwacji uczestniczącej wśród potomków przedstawicieli tzw. starej imigracji ormiańskiej w Polsce.

Badanie niniejsze posłużyć miało m.in. sformułowaniu wstępnych hipotez dotyczących polityki społecznej (w aspektach dotyczących takich kwestii jak mniejszości narodowe czy problematyka imigracyjna) widzianej oczami przedstawicieli jednej z grup określanych jako mniejszość narodowa.

Pragnę zaznaczyć, że prezentowane wyniki są jedynie przyczynkiem do wiedzy na temat przedstawicieli mniejszości ormiańskiej w Polsce. Badania ankietowe przeprowadzono w gronie jedynie 20 osób, stąd nie można ich ilościowo generalizować na całą populację mniejszości ormiańskiej. Z drugiej strony warto zaznaczyć, że ankiety i obserwację przeprowadzono w trakcie wycieczki śladami Ormian polskich. Respondentami były więc osoby, które samym uczestnictwem w takiej wyprawie wykazały, że ich „ormiańskość” nie jest im obojętna.

Przed przejściem do właściwej części raportu, pragnę szczególnie podziękować p. Marcie i Maciejowi Bohosiewiczom z warszawskiego Koła Zainteresowań Kulturą Ormian, za pomoc w realizacji badania.

1. Ogólna charakterystyka Ormian w Polsce

1.1. Liczebność diaspory ormiańskiej

Na skutek licznych nieszczęść spadających na ojczyznę opisywanej grupy narodowej, Ormianie od lat stanowią naród emigracyjny. M.in. prześladowania ze strony sąsiadów Ormian (Turków, Persów i innych) spowodowały, że obecnie na świecie mieszka 8 milionów Ormian, w tym w Armenii 3,2 miliona (a w b. ZSRR wraz z Armenią – 4,7 miliona)¹.

W Polsce, Ormianie stanowią jedną z 9 mniejszości narodowych, co znalazło potwierdzenie w art. 2, ust. 2 Ustawy z dnia 6 stycznia 2005 r. o mniejszościach narodowych i etnicznych oraz o języku regionalnym². W rozumieniu wspomnianej ustawy, „mniejszością narodową jest grupa obywateli polskich, która spełnia łącznie następujące warunki:

- 1) jest mniej liczebna od pozostałej części ludności Rzeczypospolitej Polskiej;
- 2) w sposób istotny odróżnia się od pozostałych obywateli językiem, kulturą lub tradycją;
- 3) dąży do zachowania swojego języka, kultury lub tradycji;
- 4) ma świadomość własnej historycznej wspólnoty narodowej i jest ukierunkowana na jej wyrażanie i ochronę;
- 5) jej przodkowie zamieszkiwali obecne terytorium Rzeczypospolitej Polskiej od co najmniej 100 lat;
- 6) utożsamia się z narodem zorganizowanym we własnym państwie.”³

Liczebność mniejszości ormiańskiej w Polsce szacuje się na 5-15 tysięcy osób, przy czym wyniki Narodowego Spisu Powszechnego z 2002 r. mówią o 1082 osób narodowości ormiańskiej w Polsce, w tym 262 posiadających obywatelstwo polskie (a więc spełniających formalne wymogi uznania za mniejszość narodową). Tzw. nowych imigrantów ormiańskich jest w świetle rozmaitych danych oficjalnych ok. 2-3 tysiące, przy czym szacunki nieoficjalne mówią o kilkudziesięciu tysiącach nowych Ormian (zwykle przebywających w Polsce nielegalnie).

---

¹ A. Chodubski, *Swoistość diaspory ormiańskiej*, w: *Migracje i Społeczeństwo*, nr 6/2001, s. 61

² ustawa potwierdza również obecność 4 mniejszości etnicznych w Polsce

³ Art.2. ust. 1 wspomnianej ustawy

1.2. Trzy fale migracji Ormian do Polski

Początki obecności Ormian w Polsce sięgają XI w. W licznych przekazach historycznych wspominany jest istotny wkład Ormian w kulturę i historię Polski. Ormianie zajmowali zwykle wysokie pozycje społeczne – stanowili grupę dobrze wykształconą, należącą często do elity społeczeństwa polskiego, z którym potrafili skutecznie integrować się. Osoby narodowości ormiańskiej zajmowały się początkowo głównie handlem i rzemiosłem. Jak pisze G. Pełczyński, sprowadzając przedmioty i specjały charakterystyczne dla kultur wschodnich, przyczynili się do „orientalizacji smaku polskiego”⁴. Ormianie zamieszkiwali przede wszystkim wschodnie ziemie Rzeczypospolitej (Lwów, Kamieniec Podolski, Śniatyń, Brody czy Kuty). Średniowieczną falę migracji ormiańskiej do Polski badacze określają mianem tzw. **pierwszej fali**⁵.

W roku 1915 w Armenii Zachodniej rządzonej przez Turcję dokonano ludobójstwa ludności ormiańskiej, w którym śmierć poniosło 1 500 000 ludzi – połowa Ormian w ówczesnym państwie tureckim. Ludobójstwo to do dziś stanowi istotny symbol wspólnej męczeńskiej przeszłości narodu ormiańskiego. W wyniku wspomnianej rzezi, miały miejsce kolejne ruchy migracyjne Ormian; do Polski jednak nie dotarło wówczas wielu uciekinierów⁶. Liczebność diaspory ormiańskiej w II RP szacuje się na kilka tysięcy osób, przy czym była to grupa o wysokim stopniu asymilacji. Asymilacja ta objawiała się m.in. postępującym zanikiem znajomości języka ormiańskiego.

Po drugiej wojnie światowej, 99% Ormian polskich opuściło zamieszkiwane dotychczas ziemie wschodnie i udało się na terytorium Polski w obecnym kształcie⁷ (w ramach tzw. fal repatriacyjnych czy wysiedleńczych). Przesiedleńcy osiedlali się głównie w województwach południowo-zachodnich, na tzw. Ziemiach Odzyskanych, a także w takich miastach jak: Kraków, Warszawa, Gdańsk. Ludność Ormian polskich została wówczas rozproszona po całym kraju, ulegając niemal całkowitej dezintegracji⁸. Wspomniane powojenne ruchy migracyjne Ormian polskich zwykło się nazywać tzw. **drugą falą**⁹.

Trzecia fala imigracji ormiańskiej do Polski to napływ przybyszów z Armenii postradzieckiej (tzw. nowa imigracja). Zdaniem T. Marciniaka, trzecia fala „nie ma właściwie

⁴ G. Pełczyński, *Ormianie polscy w XX wieku. Problem odrębności etnicznej*, Koło Zainteresowań Kulturą Ormian, Warszawa 1997, s. 14

⁵ T. Marciniak, *Trzecia fala, trzeci aspekt. Nowa zaradność ormiańskiej imigracji w Polsce*, w: *Przegląd Polonijny* rok XXV – 1998 nr 3 (89), s. 127, Kraków 1998

⁶ G. Pełczyński, *Ormianie polscy...* (op cit.), s. 24

⁷ za: T. Marciniak (op cit.)

⁸ G. Pełczyński, *Ormianie polscy...* (op cit.), s. 82

⁹ T. Marciniak (op cit.)

żadnych związków ze *starą emigracją*¹⁰. A. Terlecki, prezes Ormiańskiego Towarzystwa Kulturalnego w Krakowie, twierdzi, że „w porównaniu z dzisiejszymi imigrantami, którzy szukają w Polsce ucieczki przed katastrofalnym obniżeniem poziomu życia w niepodległej obecnie Armenii, widać że wieki pobytu w Polsce oddaliły polskich Ormian od ich dawnej Ojczyzny. Mimo to kontakty obu grup są ożywione i dobrze rokują na przyszłość. Część polskich Ormian niewątpliwie ma obecnie okazję by odkryć na nowo swe korzenie, a jednocześnie społeczność ormiańska w Polsce będzie zasilona przez tę część przybyszów, którzy zwiążą na dłużej swoje losy z Polską”¹¹. Nowi Ormianie – podobnie jak imigranci w ogóle – najchętniej osiedlają się w dużych skupiskach miejskich, gdzie mają większą szansę na zdobycie pracy.

Prezentowane badania przeprowadzono wśród tzw. starej mniejszości, a więc polskich Ormian będących potomkami imigrantów z tzw. **pierwszej** lub **drugiej fali**. Badania dotyczyły jednak m.in. relacji pomiędzy respondentami a tzw. trzecią falą.

1.3. Tożsamość mniejszości ormiańskiej we współczesnej Polsce

W okresie PRL, Ormianie polscy ulegli niemal całkowitej asymilacji w społeczeństwie polskim, do czego przyczyniło się niewątpliwie ich rozproszenie po ziemiach polskich i wynikająca stąd dezintegracja. Współcześnie polscy Ormianie mają polską świadomość narodową¹². Pomimo, że przedstawiciele tej grupy mają świadomość ormiańskich korzeni, z punktu widzenia socjologicznego, zastanawiać może nazywanie ich „mniejszością narodową”. Nasuwa się pytanie, czy stopień utożsamiania się Ormian polskich z narodem zorganizowanym we własnym państwie – Armenii jest wystarczająco znaczący¹³.

Jak twierdzi G. Pełczyński: „dla Ormian polskich charakterystyczna jest podwójna identyfikacja, polegająca na przynależności do narodu polskiego i jednocześnie do mocno zasymilowanej grupy etnicznej”¹⁴ Polskość ma przy tym zawsze przewagę nad ormiańskością¹⁵, a Polska zwykle uznawana jest przez Ormian polskich za ich jedyną

¹⁰ tamże, s. 128.

¹¹ Przemówienie Prezesa Ormiańskiego Towarzystwa Kulturalnego Adama Terleckiego na I Ogólnoświatowej Konferencji "Armenia-Diaspora" w Erywaniu, wrzesień 1999 r.

¹² G. Pełczyński, *Świadomość etniczna Ormian polskich w wieku XX*, w: Z. Kurcz (red.), *Mniejszości narodowe w Polsce*, Wrocław 1999, s. 136

¹³ Ormianie polscy mają współcześnie raczej słabszą świadomość pochodzenia z Armenii. Powojenni przesiedleńcy z Kresów za kraje pochodzenia uznają często przede wszystkim Galicję i Bukowinę, a Armenię dopiero w następnej kolejności; tamże, s. 132, 135

¹⁴ tamże, s. 138

¹⁵ tamże, s. 139

ojczyznę. Można więc stwierdzić, że przedstawiciele omawianej grupy mają więcej elementów tożsamyh z Polakami niż Ormianami w Armenii lub w innych krajach¹⁶.

Głównymi wyróżnikami Ormian polskich w stosunku do „grupy większościowej” wydaje się być świadomość wspólnych korzeni (pochodzenia, historii), czasami cechy antropologiczne oraz – co bardzo istotne – wierność obrządkowi ormiańsko-katolickiemu (co charakterystyczne jest dla Ormian polskich, gdyż większość Ormian należy do Armeńskiego Kościoła Apostolskiego).

Mając na względzie przytoczone fakty, w raporcie niniejszym, będę starał się unikać sformułowania „mniejszość narodowa” w stosunku do badanej grupy (uzasadnionego z punktu widzenia formalno-prawnego ale jednocześnie sugerującego przynależność narodową inną niż polska, co może budzić wątpliwości z punktu widzenia socjologicznego, a ten ostatni interesuje mnie tu najbardziej). Bardziej adekwatne wydaje się tu nieco ogólniejsze sformułowanie, tj. „grupa etniczna”.

Według A.D. Smitha na grupę etniczną składa się 6 następujących elementów¹⁷:

1. Nazwa (mająca znaczenie symboliczne)
2. Przekonanie o wspólnym pochodzeniu
3. Wspólne dzieje
4. Własna, odrębna kultura
5. Związek z określonym terytorium (który może być również jedynie symboliczny)
6. Poczucie solidarności i tożsamości

Wydaje się, że badana grupa spełnia wszystkie z powyższych warunków. G Pełczyński, w odniesieniu do Ormian polskich posługuje się pojęciem etniczności marginalnej¹⁸. Etniczność marginalna polega głównie na okazjonalnych aktach identyfikacji czy generalnym zainteresowaniu kulturą kraju przodków. Jak twierdzi wspomniany badacz, Ormianie polscy zwykle życzliwie nastawieni są do swojego ormiańskiego dziedzictwa, ale gotowi są poświęcić mu niewielką część swojego wolnego czasu¹⁹.

Poczucie tożsamości ormiańskiej znajduje wyraz m.in. w działalności organizacji społecznych koncentrujących przedstawicieli mniejszości ormiańskiej w Polsce. Wymienić tu należy m.in. Koła Zainteresowań Kulturą Ormian czy Ormiańskie Towarzystwo Kulturalne, które z jednej strony działają na rzecz podtrzymywania tożsamości ormiańskiej swoich członków oraz krzewienia wiedzy o kulturze i historii narodu ormiańskiego, a z drugiej

¹⁶ G. Pełczyński, *Ormianie polscy...* (op cit.), s. 127

¹⁷ za: B. Szacka, *Wprowadzenie do socjologii*, Warszawa 2003, s. 241-242

¹⁸ G. Pełczyński, *Ormianie polscy...* (op cit.), s. 158

¹⁹ tamże

– na rzecz pomocy imigrantom z tzw. trzeciej fali (np. poprzez tworzenie szkół sobotnich dla dzieci ormiańskich).

Podtrzymywanie tożsamości ormiańskiej dotyczy szczególnie starszych przedstawicieli mniejszości. Wśród najmłodszych potomków tzw. starych imigrantów ormiańskich, nawet wspomniana powyżej etniczność marginalna niekiedy zanika. Ilustruje to poniższy cytat zaczerpnięty z artykułu prasowego poświęconego Ormianom w Polsce (cytowany fragment odnosi się do kontekstu Narodowego Spisu Powszechnego w 2002 r.):

„Marta, zielonooka blondynka, o której ormiańskim pochodzeniu nie wie nawet spora część znajomych, pamięta, że kiedy rachmistrz zapukał do jej drzwi, zadzwoniła do taty: – Chodź powiemy, że jesteśmy Ormianami, ale będzie super! Na co ojciec zawołał: – O rany! Za późno. Wczoraj u mnie byli. Powiedziałem: Polak. – Dla mnie – mówi Marta – ormiańskie pochodzenie to w dużym stopniu abstrakcja. Dla moich dzieci – abstrakcja absolutna”²⁰.

W związku z powyższymi uwagami, za określenie możliwie najbardziej pojemne i – z pewnością – zawsze adekwatne wobec badanej grupy, uważam: „potomkowie przedstawicieli tzw. starej imigracji ormiańskiej” i dlatego też głównie nim będę starał się posługiwać w dalszej części raportu.

---

²⁰ I. T. Miecik, *Wszyscy nasi Ormianie*, w: *Polityka*, nr 6/2004

2. Wyniki badań terenowych

2.1. Ogólna charakterystyka procesu badawczego

Badania wśród potomków przedstawicieli tzw. starej imigracji ormiańskiej przeprowadzono techniką ankiety (łącznie przeprowadzono 20 rozbudowanych ankiet) oraz jawnej obserwacji uczestniczącej (7-dniowej, wśród ok. 20 osób). Przeprowadzona ankieta była jednak dość nietypowa, a to ze względu na fakt, że większość pytań, które zawierała miała charakter otwarty. Kwestionariusz ankiety przypominał więc raczej narzędzie do badań jakościowych (takim też badaniom posłużył) a nie ilościowych, wydaje się jednak, że spełnił swoją rolę.

Zasadnicza część badania miała miejsce latem 2004 r. podczas wyjazdu szlakiem Ormian polskich. W wyjeździe powyższym wzięło udział ok. 20 potomków przedstawicieli tzw. starej imigracji ormiańskiej (Polaków ormiańskiego pochodzenia identyfikujących się ze swoimi ormiańskimi korzeniami).

Jako kryterium przynależności do „mniejszości ormiańskiej” uznałem po pierwsze ormiańskie pochodzenie (przodków-imigrantów ormiańskich), samoidentyfikację z korzeniami ormiańskimi (czynnik świadomościowy czy tożsamościowy) oraz zewnętrzny przejaw wspomnianej samoidentyfikacji (np. działalność w organizacji ormiańskiej czy zainteresowanie imprezami kulturalnymi i innymi organizowanymi przez takie organizacje).

Podczas wyjazdu przeprowadzono 15 ankiet, pozostałe 5 przekazane zostało krewnym uczestników wycieczki, którzy następnie odesłali je drogą pocztową (wykorzystano więc również metodę kuli śnieżnej).

2.2. Wyniki badania ankietowego

2.2.1. Ogólna charakterystyka badanej grupy

W badaniu wzięło udział 12 kobiet i 8 mężczyzn. Najwięcej z badanych osób (9 respondentów) było w wieku 51-60 lat. Rozkład w pozostałych przedziałach wiekowych wyglądał następująco:

- 16-20 lat: 2 osoby
- 31-40 lat: 2 osoby
- 41-50 lat: 1 osoba
- 61-70 lat: 3 osoby

➤ powyżej 70 lat: 3 osoby

14 osób legitymowało się wykształceniem wyższym, 3 respondentów uzyskało wykształcenie średnie policealne, 1 – średnie. Większość respondentów pochodziła z Warszawy lub innego większego miasta w Polsce i utrzymywała się z dochodów z własnej pracy bądź emerytury.

2.2.2. Okres imigracji do Polski rodzin badanych potomków przedstawicieli tzw. starej imigracji ormiańskiej

Rodziny badanych osób przybywały do Polski w ciągu ostatnich kilkuset lat. Dziesięciu respondentów stwierdziło, że ich rodzina mieszka w Polsce od 200 lub więcej lat (najdłużej – od XV wieku), czterech respondentów wskazało lata powojenne jako okres imigracji rodziny do Polski (lata: 1945, 1946, 1952). W przypadku wspomnianych czterech prawdopodobnie respondenci mieli na myśli Polskę w granicach powojennych. Pięciu badanych nie potrafiło dokładnie określić od jak dawna ich rodzina mieszka w Polsce, twierdząc, że: „od wieków”, „od dawna”, „od niepamiętnych czasów”, „nie wiadomo”.

2.2.3. Okoliczności przybycia do Polski rodzin badanych potomków przedstawicieli tzw. starej migracji ormiańskiej

Dziesięciu z dwudziestu badanych respondentów nie znało dokładnych okoliczności przybycia swoich przodków na ziemię polskie. Czterech wskazało na powojenne fale repatriacyjne ze wschodu, czterech kolejnych – okoliczności polityczne, gospodarcze lub inne, takie jak m.in.: emigracja po upadku stolicy Armenii, emigracja z Uzbekistanu po I. wojnie światowej (początek lat 20-tych). Dwóch respondentów wskazało prześladowanie Ormian przez Turków w Armenii jako przyczynę emigracji ich przodków. Jak więc widać pytanie o okoliczności przybycia do Polski zostało w różny sposób zinterpretowane. Przypuszczać jednak należy, iż większość badanych zamieszkała w obecnych granicach Polski wskutek przesiedlenia przodków z ziem wschodnich, a obecność rodzin badanych na ziemiach Rzeczypospolitej sięga kilkuset lat.

2.2.4. Tożsamość ormiańska w świetle wypowiedzi potomków przedstawicieli tzw. starej imigracji ormiańskiej

Pytanie o tożsamość wydaje się szczególnie ciekawe jako, że dotyczy sfery emocjonalnej – subiektywnej i jednocześnie bardzo ważnej w badaniach związanych z etnicznością. Pytanie o ‘tożsamość ormiańską’ to przede wszystkim pytanie o to, co pozwala poczuć się „Ormianinem”, co jest głównym spoiwem tej grupy etnicznej, czynnikiem pozwalającym na przynależność do niej. W przypadku przedstawicieli mniejszości ormiańskiej (i ich potomków) pytanie o tożsamość wydaje się również ciekawe dlatego, że – o czym była mowa – większość z nich poczuwa się przede wszystkim do tożsamości polskiej, a tożsamość ormiańska odczuwana jest jako – można powiedzieć – tożsamość dodatkowa, nie narodowa, a raczej etniczna czy *quasi* etniczna (związana ze wspólną przeszłością grupową, kultywowaniem tradycji rodzinnych itp.).

Do najczęściej wymienianych przez badanych składników ‘tożsamości ormiańskiej’ należały²¹:

- Pochodzenie, więzi, przekazy rodzinne (6 odpowiedzi)
- Religia (5 odpowiedzi)
- Tradycja (4 odpowiedzi)
- Świadomość własnych korzeni (4 odpowiedzi; „*zainteresowanie i wiedza o swoich przodkach*”; „*poczucie wspólnoty z innymi Polakami ormiańskiego pochodzenia i Ormianami*”; „*trzeba się czuć Ormianinem*”; „*świadomość tego, że pochodzimy z Armenii, kraju naszych przodków*”)
- Kultura, obyczaje (2 odpowiedzi)
- Pamiątki, wspomnienia (2 odpowiedzi)
- Język ormiański (2 odpowiedzi; „*uważam, że osoby takie powinny mówić choć trochę po ormiańsku. Często bowiem ktoś uważa się za Ormianina, ma nawet ormiańskie nazwisko ale nie zna języka*”)
- Kuchnia (2 odpowiedzi)
- Cechy fizyczne (2 odpowiedzi; „*charakterystyczna uroda*”; „*karnacja*”)
- Cechy charakteru (2 odpowiedzi; „*spryt, przedsiębiorczość*”; „*pracowitość i uczciwość*”)
- Znajomość historii Armenii (1 odpowiedź)
- „Wielcy” Ormianie (1 odpowiedź)

²¹ Pytanie miało charakter otwarty. Poniżej podano kategorie odpowiedzi wraz z cytatami. W razie nie pokrywania się nazwy kategorii z konkretnymi cytatami, cytaty przyporządkowane danej kategorii podano w nawiasie.

- Wspólne dzieje (1 odpowiedź; „*emigracja, prześladowanie religijne i narodowe*”)
- Umiejętność asymilacji z zachowaniem „ormiańskiej tożsamości” (1 odpowiedź)

Jak wynika z powyższych odpowiedzi, poczucie tożsamości ormiańskiej wśród badanych respondentów wiąże się przede wszystkim z kultywowaniem pewnych tradycji, przekazów itp. w rodzinach. Istotny jest również czynnik religijny, przy czym chodzi tu niewątpliwie o obrządek ormiańsko-katolicki, w którym uczestniczą nie tyle Ormianie w ogóle, co Ormianie polscy.

Dobrym wskaźnikiem odczuwania tożsamości jest nazwa jaką skłonni są przypisać sobie przedstawiciele danej grupy. Badani respondenci zostali poproszeni o przypisanie sobie jednego z pięciu poniższych określeń (bądź zaproponowanie dowolnego innego):

1. Ormiański Polak
2. Polak ormiańskiego pochodzenia (9 odpowiedzi)
3. Polski Ormianin (7 odpowiedzi)
4. Polak (3 odpowiedzi)
5. Ormianin (1 odpowiedź)

Jak widać, najczęściej respondenci określali siebie jako Polaków ormiańskiego pochodzenia lub polskich Ormian. Takie też określenia najczęściej używane są dla nazwania przedstawicieli mniejszości ormiańskiej w Polsce zarówno w literaturze historycznej jak i „żywym języku” (sformułowania „Ormiański Polak” praktycznie się nie używa, choć wydawać by się mogło, iż w przypadku badanej grupy byłoby ono bardziej adekwatne).

Innym wskaźnikiem poczucia tożsamości jest określenie swojej narodowości. Jak już wspomniałem, w Narodowym Spisie Powszechnym w 2002 r. jedynie 262 obywatele polskich określiło swoją narodowość jako ormiańską. Wskazuje to na fakt, że wielu potencjalnych przedstawicieli mniejszości ormiańskiej nie wspomniało o swoim ormiańskim pochodzeniu. Również w niniejszym badaniu, większość respondentów określiła swoją narodowość jako wyłącznie polską (16 odpowiedzi). Cztery osoby wskazały na narodowość mieszaną („*ormiańsko-polską*”; „*polsko-ormiańską*”; „*narodowość polską – pochodzenie ormiańskie*”; „*narodowość polską – grupę etniczną: ormiańską*”).

Innym wyznacznikiem tożsamości jest znajomość języka danej grupy etnicznej lub narodowej (bądź skłonność do jego poznania). Wśród 20 zbadanych respondentów, 19 nie posługuje się językiem ormiańskim (z czego większość nie podejmowała prób nauki). Jedna osoba stwierdziła, że płynnie posługuje się tym językiem.

W świetle przytoczonych wyników, wydawać się może, że identyfikacja z ormiańskim pochodzeniem wśród badanych respondentów ma charakter przede wszystkim sentymentalny (związany z korzeniami rodzinnymi), a nie stricte etniczny czy – tym bardziej – narodowy.

2.2.5. Kontakty z organizacjami ormiańskimi w Polsce

Fakt utrzymywania kontaktów z organizacjami ormiańskimi może także wskazywać na chęć podtrzymania tożsamości ormiańskiej i stanowić pewien wskaźnik identyfikacji z mniejszością ormiańską.

Spośród 20 badanych respondentów, 6 stwierdziło, że aktywnie działa w takiej organizacji, 4 – że należy do takiej organizacji, ale nie działa aktywnie, 7 – że tylko niekiedy kontaktuje się. 3 badanych nie utrzymuje żadnego kontaktu z takimi organizacjami.

Zaznaczyć jednak należy, iż dotarcie do wszystkich respondentów umożliwił właśnie kontakt z organizacją koncentrującą przedstawicieli mniejszości ormiańskiej.

2.2.6. Skojarzenia z „Ormianami” wśród Polaków, w opinii potomków przedstawicieli tzw. starej imigracji ormiańskiej

Przedstawiciele badanej grupy zgodnie stwierdzali, że przeciętnemu Polakowi Ormianie kojarzą się przede wszystkim z handlem (handlem na bazarach, stadionie X-lecia w Warszawie, prowadzonym przez imigrantów z tzw. trzeciej fali), na co wskazało 15 respondentów. Ponadto badani wspominali o następujących skojarzeniach:

- „*Mafia*” (4 odpowiedzi)
- „*Szeroko pojęty biznes na różnych szczeblach*” (1 odpowiedź)
- „*Emigracja ekonomiczna*” (1 odpowiedź)
- „*Ogromne trudności w Armenii*” (1 odpowiedź)
- „*Najnowsza fala ormiańskiej emigracji*” (1 odpowiedź)
- „*Pierwszy kraj chrześcijański*” (1 odpowiedź)
- „*Operatywność*” (1 odpowiedź)
- „*Koniak*” (1 odpowiedź)

Czterech respondentów oceniło stopień wiedzy dotyczącej Armenii i Ormian w Polsce jako wysoki, 10 jako przeciętny a 6 jako niski.

2.2.7. Potencjalna przynależność do mniejszościowej grupy etnicznej a relacje ze społeczeństwem polskim

Jak zaznaczyłem wcześniej, sytuacja mniejszości ormiańskiej w Polsce jest na tyle specyficzna, że przedstawiciele badanej grupy ciężko jest nazywać „mniejszością”, czy – tym bardziej – grupą „obcą” w sensie socjologicznym. Pomimo to, w badaniach zadano kilka pytań nawiązujących do stosunku Polaków do pochodzenia badanych w rozmaitych sytuacjach życia codziennego (w tym także zawodowych).

Pierwsze pytanie dotyczące omawianego obszaru dotyczyło ogólnej otwartości Polaków na inne kultury. W odpowiedzi, 14 badanych stwierdziło, że Polacy są narodem otwartym: „tak” (5 odpowiedzi) i „raczej tak” (9 odpowiedzi), a 6 osób było odmiennego zdania: „nie” (1 odpowiedź) i „raczej nie” (5 odpowiedzi). Warto jednak pamiętać, iż respondenci odpowiadający na to pytanie – w większości – również siebie zaliczali do osób narodowości polskiej. Mówili więc o otwartości swojej własnej grupy narodowej.

Na pytanie o to czy fakt poczuwania się do tożsamości ormiańskiej okazał się kiedykolwiek pomocny w kontaktach z innymi (w życiu codziennym, kontaktach prywatnych, służbowych, na ulicy, w urzędzie, w szkole itp.), 11 respondentów odpowiedziało: „nie, nigdy”. 9 pozostałych osób wskazało na takie pozytywne doświadczenia jak: wzbudzenie w kontaktach towarzyskich zainteresowania oryginalnym pochodzeniem; możliwość wyróżnienia się z tłumu; ułatwienia przy przyjęciu do pracy; lepsze kontakty w pracy, w czasie wyjazdów służbowych zagranicę; przyjaźń z Ormianami; lepsze kontakty z Ormianami handlującymi na stadionie; serdeczne przyjęcie przez Ormian w innych krajach.

Na pytanie o to czy fakt poczuwania się do tożsamości ormiańskiej wiązał się z ewentualnymi utrudnieniami w kontaktach z innymi, 17 osób odpowiedziało przecząco: „Nie, nigdy nie spotkałem się z utrudnieniami z tego powodu”.

Pozostałe 3 odpowiedzi umieszczono poniżej:

„w szkole podstawowej byłem tępiony jako ten „inny”, w życiu codziennym i kontaktach z ludźmi mojej tożsamości nie ujawniałem”

„niektóre osoby nie mogą zrozumieć dlaczego (...) czuję się Ormianką a nie Polką. (...) niektóre osoby mają pretensje, że z naszym dzieckiem rozmawiamy po ormiańsku, a nasz dom jest ormiański”

„z powodu pochodzenia – nie, z powodu nazwiska – tak”

Odpowiadając na podobne pytanie, zawężone jednak jedynie do ewentualnych utrudnień związanych z ormiańskim pochodzeniem w karierze zawodowej, wszyscy respondenci stwierdzili, że nie mieli tego typu negatywnych doświadczeń.

Odpowiedzi takie były jednak łatwe do przewidzenia. Badani respondenci raczej nie mieli szczególnych cech fizycznych wskazujących na obce pochodzenie etniczne, wszyscy posiadali obywatelstwo polskie, i większość z nich określiła swoją narodowość jako polską. Ciężko więc od tak określonej grupy usłyszeć o jakichkolwiek spostrzeżeniach dotyczących ewentualnej dyskryminacji.

2.2.8. Nowi imigranci z Armenii w oczach potomków przedstawicieli tzw. starej imigracji ormiańskiej

W tym miejscu chciałbym przejść do kwestii związanych z nową imigracją z Armenii do Polski. W trakcie badania ankietowego, badanym zadano 7 pytań bezpośrednio nawiązujących do problematyki nowej imigracji.

Pierwsze pytanie dotyczyło jakichkolwiek kontaktów z Ormianami, którzy przybywają do Polski w ostatnich latach. 11 respondentów stwierdziło, że utrzymuje takie kontakty, a 9 odpowiedziało na to pytanie negatywnie. Osoby wspominające o kontaktach z nowymi imigrantami wymieniały następujące okoliczności wspomnianych kontaktów:

- wspólne okazyjne imprezy (3 odpowiedzi; *„podczas współpracy z Kołem Zainteresowań Kulturą Ormian”*, *„sporadyczne kontakty podczas spotkań ormiańskich”*).
- zakupy na bazarach (3 odpowiedzi, np. *„czasami kupuję u nich prawdziwy kawior jesiotrowy lub lososiowy, przy okazji rozmawiamy o Armenii”*)
- pomoc w trudnych sytuacjach (2)
- towarzyskie (2 odpowiedzi; *„spotkania u znajomych”*, *„towarzyskie, rodzinne”*).
- pomoc w organizowaniu szkoły dla dzieci ormiańskich
- sprawy biznesowe
- msza święta w obrządku ormiańskim.

Jeden respondent stwierdził, że *„kontakty te są nawet rozleglejsze niż z Polakami”*.

13 respondentów uznało, że znane są im ogólne problemy na jakie napotykają w Polsce nowi imigranci. Problemy te – zdaniem respondentów – są następujące:

- Utrudnienia w zdobyciu zezwolenia na pobyt (w tym problemy mieszkaniowe i meldunkowe) (9 odpowiedzi)
- Trudność w podjęciu legalnego zatrudnienia (4 odpowiedzi)
- nieprzychylny stosunek społeczeństwa polskiego (3 odpowiedzi; np. *„niechęć przeciętnego Polaka do Ormianina handlującego na bazarze”*; *„problemy ze stosunkiem Polaków do Ormian – mafia, złodzieje”*)
- Kłopoty z uznaniem ich za uchodźców (2 odpowiedzi)
- Dyskryminacja ze strony polskich kupców (1 odpowiedź)
- Trudna sytuacja ekonomiczna (1 odpowiedź)
- Brak znajomości języka polskiego (1 odpowiedź)

Warto przytoczyć szerszą wypowiedź jednego z respondentów zawierającą kilka z wymienionych powyżej przyczyn trudności i oddającą dobrze – jak się wydaje – rzeczywisty stan rzeczy:

„Wielu Ormian przebywa w Polsce nielegalnie od wielu lat, narażeni są w związku z tym na deportacje. Dzieci nielegalnych migrantów mają problem z uczęszczaniem do szkoły. Ważne jest też ubezpieczenie zdrowotne, którego imigranci nie posiadają, ciągle niepewność, czy dostaną pozwolenie na stały pobyt ma wpływ na to, że żyją z dnia na dzień – nie kupują mieszkań, nie zapuszczają korzeni”

Zdaniem 14 badanych potomków przedstawicieli tzw. starej imigracji ormiańskiej, nowi imigranci powinni otrzymywać szczególną pomoc ze strony państwa, organizacji pozarządowych, a także „zwykłych ludzi” (5 respondentów nie miało na ten temat zdania).

Pomoc ta (i jej okoliczności) została określona przez respondentów w następujący sposób:

- pomoc podobna do tej, jaka kierowana jest do innych imigrantów i mniejszości
- pomoc podobna do tej, jaką otrzymują Polacy z Kazachstanu, chcący osiedlić się w kraju
- stworzenie jednego ośrodka w celu uzyskania wszystkich informacji prawnych obowiązujących w naszym kraju, jak np. legalność pobytu, pracy, nauki w szkole, zawierania związków małżeńskich z Polakami itp.

- pomoc w zakresie legalizacji pobytu (np. *„chodzi mi głównie o pomoc w legalizacji pobytu lub uzyskaniu wizy. Jest to często utrudniane przez urzędników”*)
- pomoc w znalezieniu pracy (*„Ormianie, którzy przyjeżdżają do Polski są to ludzie zwykle dość dobrze wykształceni, jednak przez to, że nie dostają pozwolenia na legalny pobyt muszą się zajmować pracami na pograniczu prawa, np. nielegalny handel zamiast np. uczyć w szkole muzycznej, na uczelni, etc.”*);
- pomoc w otrzymaniu mieszkania
- pomoc w zakresie szkolnictwa
- pomoc medyczna
- ograniczona pomoc państwa zważywszy na ogólny brak pieniędzy, ale nie przeszkadzanie, np. klarowne i stabilne przepisy imigracyjne, poradnictwo prawne
- pomoc jak każdemu człowiekowi, który pomocy potrzebuje (*„Udzielając pomocy jakiemukolwiek człowiekowi nie należy patrzeć na pochodzenie tylko na jego potrzeby”*)
- pomoc kierowana szczególnie do Ormian, którzy chcą się osiedlić w Polsce na stałe i traktują Polskę jako swoją drugą ojczyznę
- życzliwość i pomoc w codziennym życiu, akceptacja ze strony społeczeństwa

Jeden z respondentów uznał, że *„Ormianom wystarcza sympatia Polaków – z problemami życia codziennego dobrze sobie radzą”*.

9 osób stwierdziło, że nie wie czy nowi imigranci otrzymują pomoc jakiej potrzebują, 2 uznały, że tak jest, w tym jedna ujęła to w następujący sposób:

„Państwo polskie powinno udzielać wszechstronnej pomocy tylko tym nowym przybyszom, którzy przyjechali do Polski z powodu prześladowań politycznych czy religijnych w swoim kraju – ale o takich przybyszach jeszcze nie słyszałem”

Pozostali badani wskazywali na takie braki w świadczeniu pomocy jak:

- brak informacji dotyczących formalności jakie trzeba załatwić przy staraniu się o pobyt stały
- brak szkół, w których dzieci mogłyby uczyć się języka ormiańskiego
- utrudnianie życia poprzez deportacje i szykany
- dezinformacja Ormian przez urzędników, utrudniających legalizację pobytu lub podjęcie pracy.

2.2.9. Ormianie w przekazie medialnym – w oczach potomków przedstawicieli tzw. starej imigracji ormiańskiej

Badani potomkowie przedstawicieli tzw. starej imigracji ormiańskiej zapytani zostali o wizerunek Ormian kreowany przez polskie media. 6 osób stwierdziło, że media kreują negatywny wizerunek „Ormianina”, typu:

- „handlarz”
- „przemytnik”
- „działacz w grupach przestępczych”
- „osoba, będąca ciężarem dla państwa polskiego”
- „złodziej, morderca, rekieter”
- „brudny, awanturniczy, cwaniak”

5 osób uznało, że media nie kreują żadnego wizerunku Ormian, a 4 – że jest to wizerunek raczej pozytywny: „choć rzadko, o Ormianach mówi się w mediach zawsze pozytywnie, podkreślając ich zasługi dla Polski”

Pozostałych 5 respondentów nie potrafiło określić wizerunku „Ormianina” kształtowanego przez media.

Kwestionariusz ankiety zawierał pytanie o zainteresowanie mediów zarówno mniejszością ormiańską jak i nowymi imigrantami. Potomkowie przedstawicieli tzw. starej mniejszości ormiańskiej stwierdzili, że media są „słabo zainteresowane” mniejszością ormiańską:

- „media są słabo zainteresowane”
- „nie ma zachowanych proporcji”
- „zainteresowanie niewielkie, informacje niepogłębione”
- „zainteresowanie żadne”
- „jak w krzywym zwierciadle, media nie interesują się problemami mniejszości tylko sensacjami np. kryminalnymi”
- „podobnie jak innymi mniejszościami czyli bardzo słabe”

Respondenci mówili także o „nierównym traktowaniu poszczególnych mniejszości”:

- „lakoniczne informacje pojawiające się w mediach o mniejszościach są na pewno niewystarczające. Jedynie mniejszość niemiecka może być usatysfakcjonowana”
- „największym zainteresowaniem cieszą się mniejszości: niemiecka, ukraińska i żydowska”

Dwóch respondentów wskazało na sporadyczne zainteresowanie mediów sprawami mniejszości ormiańskiej:

- *„media od czasu do czasu wykazują zainteresowanie mniejszościami przy okazji specjalnych wydarzeń, np. PTL²² na 50-lecie powstania zorganizował dzień ormiański o czym była wzmianka w mediach”*
- *„TV bywa powierzchowna, ale znane mi artykuły dotyczące Ormian uważam za dobre”*

Podobnie wyglądały odpowiedzi na pytanie o zainteresowanie mediów nowymi przybyszami z Armenii („wcale”, „brak zainteresowania”, „raczej słabe”), choć w tym przypadku padło nieco więcej odpowiedzi o sporadycznym podejmowaniu przez media problematyki nowych imigrantów ormiańskich (głównie w kontekstach negatywnych):

- *„Czasami spotykam się z artykułem lub reportażem dot. np. deportacji Ormian, którzy przebywają w Polsce nielegalnie”*
- *„małe, jeżeli już to tylko w charakterze skandali (mafia ormiańska)”*
- *„żadnych dobrych wiadomości, złe gdy coś się wydarzy niewłaściwego”*
- *„tylko wtedy gdy temat jest medialny”*
- *„powierzchowne ale bywają dobre”*
- *„w ostatnim czasie zwiększyła się, np. programy dotyczące problemów rodzin, które zmuszone są do wyjazdu z Polski”*

2.2.10. Problematyka ormiańska a polityka – w oczach potomków przedstawicieli tzw. starej imigracji ormiańskiej

Na pytanie o zainteresowanie mniejszością ormiańską ze strony polityków najczęściej padały odpowiedzi, że jest ono „znikome”, a stosunek polityków do mniejszości – „obojętny”. Jeden z respondentów stwierdził, że: „słabe stowarzyszenia ormiańskie nie mają siły przebicia i przez to wpływu na politykę mniejszościową”. Padały również odpowiedzi o niesymetrycznym zainteresowaniu polityków poszczególnymi grupami mniejszościowymi (tak jak w przypadku mediów):

- *„interesują się wyłącznie mniejszością żydowską”*
- *„zainteresowanie zależy od korzyści politycznych”*
- *„to zależy, w większości przypadków od koniunktury – jak w polityce. Trudno porównywać mniejszość ormiańską z np. białoruską, niemiecką czy litewską”*

➤ *„zainteresowanie tylko mniejszością niemiecką”*

11 respondentów nie potrafiło odpowiedzieć na pytanie o to czy coś powinno zostać zmienione w polityce Polski wobec mniejszości narodowych. Pozostali twierdzili, że należałoby:

- *„zachować proporcje” (tj. równo traktować wszystkie mniejszości)*
- *„przybliżyć znajomość mniejszości narodowych, które nie są popularne (w tym Ormian)”*
- *„pokazywać cechy dodatnie i historię tego narodu (Ormian) i zasługi poczynione przez pierwszych Ormian osiadłych na naszych terenach jako wkład w rozwój kulturalny i gospodarczy Polski”*
- *„popierać wielokulturowość”*
- *„otworzyć się na sprawy mniejszości, zainteresować społeczeństwo polskie tymi sprawami, prezentować w mediach elementy kulturowe (obyczaje, tradycje itp.)”*
- *„finansować przedsięwzięcia mające na celu zachowanie tożsamości (np. szkół z językiem mniejszości)”*
- *„popierać reprezentację w parlamencie, władzach samorządowych”*

Zainteresowanie nowymi imigrantami ze strony polityków, również – w oczach potomków przedstawicieli tzw. starej imigracji – jest bardzo małe lub nie ma go wcale: *„zainteresowanie polityków nową imigracją jest żadne”*. Z drugiej jednak strony jedynie 8 respondentów miało jakiegokolwiek sugestie co do zmian w szeroko pojętej polityce wobec nowych przybyszów:

- *„zapewnić większą pomoc”*
- *„zmienić na wzór instytucji działających w Unii Europejskiej”*
- *„stworzyć jasne i stabilne prawo azylowe i skuteczny sposób informowania”*
- *„w momencie decyzji pozytywnej w stosunku do imigrantów nie traktować ich jak zło konieczne tylko jak pełnoprawnych członków naszego społeczeństwa”*
- *„wprowadzić udogodnienia w udzielaniu azylu, obywatelstwa, wobec osób kulturowo bliskich Polsce (np. Ormian, a już niekoniecznie muzułmanów)”*
- *„uregulować prawo, aby nowym przybyszom ułatwić rozpoczęcie życia w Polsce”*
- *„dać im większą szansę pokazania się w czymś innym niż handlu”*

2.3. Wyniki obserwacji uczestniczącej

Przeprowadzona obserwacja uczestnicząca miała charakter jawny, nie usystematyzowany i ciągły. Przed przystąpieniem do obserwacji postawione zostały 3 zasadnicze zagadnienia, którym obserwacja badanej grupy miała być podporządkowana (wskazówki do obserwacji):

1. Zainteresowanie kulturą / pochodzeniem przodków
2. Rozmowy codzienne (na ile badani odnoszą się do tożsamości polskiej, a na ile do ormiańskiej; warstwa językowa, parajęzykowa; jak badani mówią o głównych problemach badawczych w codziennych nieformalnych rozmowach?)
3. Postrzeganie uczestników wycieczki nie posiadających korzeni ormiańskich (jako „trochę obcych”, z dystansem, jako „swoich”, z sympatią?; zadowolenie – bądź jego brak – spowodowane zainteresowaniem kulturą i historią ormiańską „osób z zewnątrz”)

3.3.1. Zainteresowanie kulturą i pochodzeniem przodków

W wyniku przeprowadzonej obserwacji, można stwierdzić, że korzenie rodzinne dla badanych osób są rzeczą bardzo istotną. Już na samym początku wyprawy, uczestnicy rozpoczęli intensywne rozmowy o swoich przodkach, czemu towarzyszyło wzajemne pokazywanie rodzinnych drzew genealogicznych.

Uczestnicy rozmawiali również intensywnie o sprawach kościoła w ogóle, a przede wszystkim kościoła ormiańskiego w Polsce. Religia i obrządek ormiański (podobnie jak pamiątki rodzinne) wydaje się więc bardzo silnym wyznacznikiem tożsamości polskich Ormian.

Część merytoryczna wyprawy koncentrowała się głównie na odwiedzaniu katedr i kościołów ormiańskich, a także cmentarzy, na których uczestnicy mogli znaleźć stare groby rodzinne. Badani poszukiwali przede wszystkim grobów swoich przodków, ale nie tylko. Zainteresowanie uczestników wyprawy budziły wszelkie groby, na których widniało nazwisko ormiańskie. Również na takich grobach (osób zupełnie obcych, aczkolwiek najprawdopodobniej także Ormian) zapalano znicze, co również może wskazywać na identyfikację etniczną uczestników.

W odniesieniu do wydarzeń historycznych, uczestnicy wyprawy podkreślali często wspólną martyrologię Ormian i Polaków.

3.3.2. Rozmowy codzienne

Wątek tożsamościowy przewijał się także w innych sytuacjach. Dość częste było odwoływanie się do tożsamości ormiańskiej w trakcie nieformalnych rozmów. Uczestnicy wspominali o sławnych osobach pochodzenia ormiańskiego (również żyjących współcześnie, np. Krzysztofie Pendereckim, Robertcie Makłowiczu, Annie Dymnej). Często opowiadając o kimś znajomym bądź osobie w jakiś sposób „zasłużonej” opatrywali opowiadanie komentarzem w rodzaju: *„to też był Ormianin”*. Podczas rozmów pojawiały się również rozmaite anegdoty nawiązujące do „ormiańskości”, np.:

„Ona ożeniła się z kaleką. – Dlaczego? – Bo to blondyn, to co to za Ormianin”

Ponadto dość często w dyskusjach padały żartobliwe zwroty typu: *„prawdziwie po ormiańsku”*, *„jak prawdziwy Ormianin”*, *„od razu widać, że ormiańska robota”*, *„ormiańska krew”*.

Jak wspomniałem, zwroty te padały w tonie raczej żartobliwym i nie miały nic wspólnego z etnocentryzmem czy megalomanią. Badani rozmawiali także o cechach antropologicznych Ormian mówiąc (również w formie raczej anegdotycznej) o charakterystycznym „dużym ormiańskim nosie”, czy „typowo ormiańskim kształcie czaszki”.

Jak ilustrują powyższe przykłady, odwoływanie się do „ormiańskości” w badanej grupie było dość częste – i to zarówno w formie bezpośredniej, jak i „między wierszami” czy w opowiadanych dowcipach i anegdotach.

Uczestnicy wyprawy wspominali także o nowych imigrantach ormiańskich. Rozmowy na ten temat świadczyły o życzliwym stosunku do tej grupy. Respondenci pytani o sytuację nowych imigrantów, często twierdzili, że *„są oni zwykle bardzo dobrze wykształceni, a mimo to handlują na bazarach”*. Raz tylko pojawił się komentarz mniej życzliwie nastawiony do imigrantów: *„ci nowi trochę psują nasz obraz”*. Kontekst, w którym padł nie pozwala jednak uznać, że komentarz ten świadczyć miał o zdecydowanej niechęci wypowiadającego wobec nowych przybyszów. Charakterystyczne było określanie Ormian (także z nowej imigracji) przez niektórych uczestników wyprawy, fraternizującym określeniem „Ormiaszka”, a także opowiadanie anegdot i dowcipów krążących wśród przedstawicieli tzw. trzeciej fali.

Z rozmów potomków przedstawicieli starej imigracji ormiańskiej, wynika, że ich identyfikacja związana jest przede wszystkim z korzeniami polskimi, a mówiąc ściślej – kresowymi, a w dalszej kolejności – ormiańskimi. Wspominając o nowych imigrantach jedna

z uczestniczek stwierdziła, że: *„z nowymi Ormianami nie bardzo jest jak rozmawiać o wspólnych korzeniach, bo oni mają zupełnie inne, nie czują tego”*.

3.3.3. Stosunek do osób nie posiadających korzeni ormiańskich

W opisywanej wyprawie wzięło udział łącznie trzech badaczy, którzy na wstępie przedstawieni zostali uczestnikom przez organizatorów wycieczki. Ich obecności towarzyszyły żartobliwe komentarze typu: *„proszę państwa, proszę uważać, jesteśmy obserwowani, oni tu wszystko obserwują, podsłuchują, notują, fotografują i nasiakają tą naszą ormiańskością jak gąbki”*.

Jednocześnie trzeba zaznaczyć, iż badacze spotkali się z bardzo przyjaznym przyjęciem ze strony potomków przedstawicieli tzw. starej imigracji ormiańskiej i w zasadzie „wtopili się” w badaną grupę. Odczuwalne było zadowolenie z powodu zainteresowania „świata nauki” sprawami Ormian, czego wynikiem były podziękowania i wyrażone nadzieje, że – dzięki zainteresowaniu badaczy – sprawy ormiańskie upowszechnione zostaną także wśród szerszej publiczności.

4. Wnioski

Podobieństwo odpowiedzi w ankietach wypełnianych przez przedstawicieli mniejszości ormiańskiej a także wyniki obserwacji uczestniczącej pozwalają na potwierdzenie tezy, że mniejszość ormiańska jest w Polsce w pełni zasymilowana. Ponowne uzasadnienie znalazły tezy G. Pełczyńskiego, że Ormianie polscy to swoistego rodzaju grupa etniczna składająca się głównie z osób narodowości polskiej (jednocześnie w pełni świadoma co to znaczy „być Ormianinem”), charakteryzująca się jednak tzw. etnicznością marginalną.

Większość badanych respondentów wydaje się grupą szczególnie zainteresowaną swoją „ormiańskością”, na co wskazuje relatywne zaangażowanie większości badanych w kontakty z organizacjami ormiańskimi, w tym udział respondentów w wyprawie szlakiem ormiańskiej przeszłości. „Ormiańskość” ta dotyczy jednak głównie dziejów polskich Ormian i jest czymś innym niż „ormiańskość” Ormian z Armenii.

Poczucie wspólnoty z przedstawicielami nowej imigracji w badanej grupie ma charakter głównie symboliczny, co nie przeszkadza w tworzeniu więzi pomiędzy tzw. starą i nową imigracją, ale przede wszystkim na poziomie organizacji ormiańskich działających w Polsce.

W świetle indywidualnych deklaracji badanych osób, ich zainteresowanie, kontakty i wpływ na sytuację nowych imigrantów wydają się dość ograniczone (choć należy powtórzyć, iż z racji jedynie 20-osobowej próby, generalizacje ilościowe są tu nieuprawnione). Większość badanych styka się z nowymi imigrantami z okazji zorganizowanych imprez bądź podczas zakupów na bazarach. Jedynie 2 osoby oświadczyły, że bezpośrednio pomagają imigrantom w trudnych sytuacjach.

Badani byli w większości świadomi problemów na jakie natrafiają nowi imigranci (np. z legalizacją pobytu, podjęciem pracy, znalezieniem mieszkania) i zwykle uważali, że grupa ta powinna otrzymywać szczególne wsparcie ze strony państwa i społeczeństwa polskiego (w zakresie legalizacji pobytu, poszukiwania pracy i mieszkania, podjęcia nauki, dostępu do opieki medycznej itp.). Z drugiej strony, blisko połowa badanych stwierdziła, że nie wie czy nowi imigranci otrzymują pomoc jakiej potrzebują, co również może być wskaźnikiem intensywności więzi pomiędzy tą grupą a nowymi imigrantami. Tyle samo badanych stwierdziło, że imigranci nie tylko nie otrzymują odpowiedniej pomocy ale dodatkowo narażeni są na dezinformację i deportację. Dostrzegano także niewystarczającą pomoc w zakresie tworzenia szkół dla dzieci ormiańskich.

W świetle opinii większości badanych respondentów, opinia publiczna nie jest zainteresowana problematyką Ormian. Komunikaty medialne na ten temat pojawiają się sporadycznie i na ogół dotyczą nowych imigrantów (zwłaszcza w kontekstach negatywnych), o których Polacy zwykle nie mają pochlebnego zdania. O historii imigracji Ormian do Polski przeciętny Polak wie niewiele, a mediów masowych problematyka ta raczej nie interesuje.

Również politycy – w oczach potomków przedstawicieli tzw. starej imigracji ormiańskiej – nie są zainteresowani ani problematyką mniejszości ormiańskiej ani nowymi imigrantami. W większości respondenci nie mieli żadnej opinii na temat prowadzonej polityki wobec mniejszości narodowych (pewnie głównie z uwagi na fakt, że badani sami niekoniecznie czuli się *par excellence* „mniejszością narodową”), część domagała się jednak aktywniejszych działań na rzecz upowszechnienia wiedzy o mniejszości ormiańskiej. Uwagi te dotyczyły więc bardziej polityki kulturalnej czy edukacyjnej niż polityki wobec mniejszości narodowych.

Wydaje się, że więcej postulatów (choć przez mniejszą liczbę osób niż w poprzednim przypadku) zostało wysuniętych wobec polityki imigracyjnej. Respondenci wskazywali na konieczność zapewnienia większej pomocy imigrantom, dostosowania polskich instytucji do norm Unii Europejskiej, a przede wszystkim ustanowienia jasnego prawa imigracyjnego.

Wstępny wniosek z przeprowadzonych badań nie dotyczy jednak bezpośrednio ani polityki wobec mniejszości narodowych ani polityki imigracyjnej, a różnych wymiarów sfery informacyjnej, kulturalnej i edukacyjnej.

Jak wspomniano, problematyka ormiańska wydaje się rzadko obecna w przekazach medialnych, edukacyjnych czy kulturalnych. Ormianie jako grupa etniczna, pomimo wielowiekowej obecności w Polsce, mało są znani przeciętnemu Polakowi i często kojarzą się przede wszystkim z nową imigracją. Dodatkowo skojarzenia te bywają dość stereotypowe. Upowszechnianie wiedzy o pewnej wspólnotce dziejów polskich i ormiańskich, rozmaitych zasługach osób narodowości ormiańskiej dla kultury i historii Polski, pewnych podobieństwach historycznych, kulturowych czy religijnych Ormian i Polaków, łatwości asymilacji ludności narodowości ormiańskiej w społeczeństwie polskim po pierwsze wypełniłoby ewentualne luki edukacyjne wśród Polaków, a po drugie mogłoby mieć istotne znaczenie dla przełamywania ewentualnych negatywnych stereotypów dotyczących nowych przybyszów. Być może – w założeniu długofalowym – wspomniane względy historyczne i kulturowe można wykorzystać jako jeden ze skutecznych instrumentów kształtowania pozytywnego wizerunku nowych imigrantów, a co za tym idzie pozytywnych postaw wobec tej grupy.

Bibliografia

Chodubski A., *Swoistość diaspory ormiańskiej*, w: *Migracje i Społeczeństwo*, nr 6/2001

Marciniak T., *Armenians in Poland after 1989*, in: *From Homogeneity to Multiculturalism. Minorities Old and New in Poland*, I. E.F. Hamilton, K. Iglicka (ed.), London - New York 2000, London University Press

Marciniak T., *Trzecia fala, trzeci aspekt. Nowa zaradność ormiańskiej imigracji w Polsce*, Kraków 1998, w: *Przegląd Polonijny* rok XXV – 1998 nr 3 (89)

Miecik I. T., *Wszyscy nasi Ormianie*, w: *Polityka*, nr 6/2004

Okraska R., *Ormianie polscy*, w: *Zakorzenie*, nr 6 (8), 1999

Pełczyński G., *Ormianie polscy w XX wieku. Problem odrębności etnicznej*, Koło Zainteresowań Kulturą Ormian, Warszawa 1997

Pełczyński G., *Świadomość etniczna Ormian polskich w wieku XX*, w: Z. Kurcz (red.), *Mniejszości narodowe w Polsce*, Wrocław 1999

Szacka B., *Wprowadzenie do socjologii*, Warszawa 2003